

Een Fries substraat in Noord-Holland? Oftewel: Noord-Hollandse frisismen op de methodologische pijnbank

Cor van Bree

Summary

Nowadays linguistic historians agree in assuming that the dialects of the Dutch province of North Holland, including some regions further south along the coast are underlain by a Frisian substrate. Beneath this substrate there is an older Ingveonic one: in North Holland, as in Friesland, Groningen, Ostfriesland and other regions in Germany, Ingveonic could, and did, still develop into Frisian after the Carolingian (Franconian) annexation. To distinguish Ingveonic and Frisian substrate elements we can stick to the following rule, formulated by Weijnen: linguistic elements also occurring in the coastal regions further south (Holland, Zeeland, Vlaanderen) and/or in English can best be characterized as Ingveonisms.

We may assume a substrate situation in language L, if it contains elements meeting the following criteria: 1. they have a restricted spread within language L; 2. they can be found in a neighbouring language N, the presumed candidate for the substrate language; 3. they belong to the category of stable (rather unconscious) elements; 4. they do not represent older stages of development (they are innovations). However, it is not always easy to decide about this last criterion. If we apply these criteria, not all elements in North-Holland dialects that seem to be Frisianisms can be proved as such. This holds for the greater deal of syntax (although stable), e.g. the lack of the infinitivus pro participio-effect: compare *ik heb het hem zeggen gehoord* (lit. 'I have it him say heard') instead of (Standard Dutch) *ik heb het hem horen zeggen* (lit. 'I have it him hear say' = 'I have heard him say it'). This syntagm is characteristic not only of Frisian but also of a great part of German too; moreover, we are probably dealing here with conservatism. On the other hand, (rather stable) words with a typical local high frequency, e.g. words for feelings like *sloech* ('clammy', Frisian *slûch* 'sleepy'), have a spread that clearly points in the direction of Frisian influence.

The conclusion is that there is sufficient evidence for a Frisian substrate; subsidiarily, we can also ascribe the non-conclusive elements to this substrate. This substrate functioned as an intermediary for both Ingveonic and continental West-Germanic elements as well as for conservatism.

1. Een terminologische inleiding

Voordat we op het in de titel gestelde probleem ingaan, is het goed een

paar terminologische afspraken te maken. De term *substraat* veronderstelt contact tussen twee *talen of taalvariëteiten*; deze beide termen kunnen door elkaar heen gebruikt worden. Schematisch kunnen we bij taalcontact de volgende vier mogelijkheden onderscheiden, waarbij we twee criteria hanteren: 1. worden de betrokken talen al dan niet in dezelfde locatie gesproken? 2. vormen ze al dan niet een continuüm? Zie schema 1.

Schema 1: mogelijkheden van taalcontact.

	zelfde locatie?	continuüm?
1. cultureel contact	–	–
2. intensief contact	+	–
3. sociaal contact	+	+
4. regionaal contact	–	+

In een *continuümsituatie* treden *diffusies* op: sociaal, van de ene groep of klasse naar de andere; regionaal, van de ene streek naar de andere. Is er geen sprake van een continuüm, zijn de taalvariëteiten dus duidelijk van elkaar te onderscheiden, dan maakt het veel uit of ze als eerste taal (T₁) al dan niet in dezelfde locatie gesproken worden. Een voorbeeld van cultureel contact is het contact heden ten dage tussen het Engels en het Nederlands, een voorbeeld van intensief contact dat binnen Nederland tussen het Nederlands en het (Marokkaans) Arabisch, de taal van een bepaalde allochtone groep. Bij cultureel of intensief contact, waarin sprake is van tweedetaalverwerving,¹ is het zinvol met Van Coetsem (o.a. 1988) twee transfertypes te onderscheiden: zie schema 2.

Schema 2: transfertypes bij cultureel of intensief contact.

- 1) T₁ < T₂ (ontlening)
- 2) T₁ > T₂ (impositie)

Bij ontlening (in de strikte zin van het woord) worden door T₁-sprekers terwijl ze hun T₁ spreken, *instabiele* (tamelijk bewuste) elementen, meestal inhoudswoorden, aan een T₂ ontleend. Bij impositie oftewel substraatwerking brengen T₁-sprekers terwijl ze een poging doen om een T₂ te spreken, *stabiele* (tamelijk onbewuste) elementen, bijvoorbeeld subtiele uitspraakgewoonten (het “accent” waarmee ze spreken) of

1 Deze kan ‘natuurlijk’ of schools zijn. Voor oude situaties moeten we vooral met de eerste mogelijkheid rekening houden.

syntactische constructies, van hun T₁ in T₂ over. De termen *stabiel* en *instabiel* worden hier (zoals ook verder) in psycholinguïstische zin gebruikt.² We kunnen voor het laatste geval zeggen dat T₂ met een T₁-*substraat* gesproken wordt. Ook substraat is hier in psycholinguïstische zin bedoeld, dus gerelateerd aan de individuele taalverwerper of taalgebruiker. Als algemene term voor ontlening en impositie kunnen we *interferentie* gebruiken. In ieder geval zou ik de term *ontlening* als overkoepelende term willen vermijden en die dus voor transfertype 1 willen reserveren. Bij cultureel contact is vooral ontlening van belang; deze gaat meestal van de machtige taal naar de taal met minder macht: denk aan de vele Engelse leenwoorden in het hedendaagse Nederlands. Impositie vindt natuurlijk bij de Nederlanders die Engels proberen te spreken, op grote schaal plaats. Deze is echter op de (in de Angelsaksische landen) vigerende norm niet van invloed. Bij intensief contact kan natuurlijk over en weer ook ontlening plaatsvinden, maar daarbij is vooral de impositie opvallend: denk bijvoorbeeld aan Nederlands met een Marokkaans ‘accent’.³

De substraattaal is zoals we het nu geformuleerd hebben – ze is immers T₁ – de *talig dominante* taal, de taal die men het beste beheerst (meestal is dat de moedertaal); de taal waarin het substraat doorwerkt – ze is immers T₂ – de *talig niet-dominante* taal. Behalve met de talige moeten we, zoals al gebleken is, rekening houden met de sociale dominantie: welke taal is machtiger, heeft meer prestige? Uiteraard gaat het daarbij in feite om de macht of het prestige van de taalgemeenschap in kwestie. Meestal wordt, anders dan zo-even gedaan is, *substraat*, en ook *superstraat*, in termen van sociale dominantie begrepen. De substraattaal heeft dan minder macht dan de superstraattaal. De begrippen in kwestie worden dan niet aan de taalbeheersing van het individu maar, bij intensief contact, aan de maatschappelijke status van de betrokken talen gerelateerd. Meestal is echter de talig dominante taal tegelijk ook de sociaal niet-dominante taal, dus het substraat volgens beide definities. Vaak komt het dan tot een *taalverschuiving*: bij een bepaalde groep sprekers wijkt T₁ voor T₂. In T₂, hun nieuwe T₁, kunnen dan relictten van de oude T₁ achterblijven, vooral wanneer de sprekers van de oude T₁ duidelijk, in een bepaald

2 We kunnen de begrippen in kwestie ook relateren aan de taalvariëteit: wat blijft daarin over de generaties heen stabiel, wat niet?

3 In bepaalde situaties, van sterke tweetaligheid, kunnen twee talen elkaars substraat vormen en kan er over en weer op grote schaal ontlening plaatsvinden. Omdat tweetaligheid bewustheid in de hand werkt, kan er dan heel goed in alle taalsectoren ontleend worden.

gebied, bij elkaar wonen. Thomason/Kaufman (1988) spreken in zo'n geval van *interference through shift*, wat we in het Nederlands kunnen weergeven als *substraatwerking annex taalverschuiving* (waarin *substraat* zowel in talige als in sociale zin begrepen kan worden). Maar het is niet uitgesloten dat de verschuiving de andere kant opgaat: in het noordelijke Frans valt een duidelijk Frankisch substraat (in talige zin) te constateren; in sociologische termen was het Frankisch echter een superstraat. Ondanks hun machtspositie gingen de Franken op een gegeven moment op het Romaans over. Ook hier kunnen we van substraatwerking annex taalverschuiving spreken; substraat moet dan echter alleen in talige zin begrepen worden.

Als hieronder van substraatwerking, of kortweg van substraat, gesproken wordt, moet daarbij altijd aan substraatwerking annex taalverschuiving, met substraat in tweërlei zin, gedacht worden.

2. *Visies op het Noord-Hollands*

De tegenwoordige taalhistorici zijn het er wel over eens dat we voor het Noord-Hollands een Fries substraat mogen aannemen. Friessprekenden zouden dus op de taal van de macht, het Hollands, zijn overgegaan en daarin Friese relicten hebben achtergelaten. Zowel in schema 1 als in schema 2 komen we dus bij mogelijkheid 2 terecht. Noord-Hollands moet in dit verband ruim worden genomen; we mogen er zeker – ik zal dit niet telkens herhalen – de taal van een deel van het kustgebied meer naar het zuiden, zeker tot aan de oude Rijnmond, bij rekenen.

In ieder geval onomstreden is dat er omstreeks 500/600 na Christus langs de kust, van het tegenwoordige Vlaanderen tot diep Duitsland in (tot aan de Wezermonding en nog verder), een dialect gesproken werd dat sterk verwant was met wat, na de overtocht van de Angelen, Saksen en Jutten, aan de andere kant van de Noordzee gesproken werd, en waarvoor termen als *Ingweoons*, *Kustgermaans*, *Noordzeegermaans* worden gebruikt.⁴ Dat Ingweoons moet in de tijd van de Karolingische machtsexpansie wijken voor het Nederfrankisch maar niet zonder daarin door substraatwerking allerlei relicten, de ingweonismen, achter te laten.

---

4 Bij *Kustgermaans* en *Noordzeegermaans* zouden we ook aan de Scandinavische kustgebieden kunnen denken; dat geldt ook voor *Noordwestgermaans*. Bij de term *Ingweoons* (hoewel niet gebruikt zoals Tacitus hem bedoeld heeft) spelen dergelijke associaties geen rol; deze, in dit opzicht neutrale, term verdient dus de voorkeur. Toegegeven moet echter worden dat er zich ook opmerkelijke overeenkomsten tussen het Ingweoons en het Scandinavisch voordoen, bijvoorbeeld bij de zogeheten *Ersatzdehnung*.

Het gaat hier om jongere ingweonismen; oudere ingweonismen hebben de kans gekregen tot diep in het West-Germaanse achterland door te dringen en maakten deel uit van de taal van de Franken toen die de macht overnamen en zich in het kustgebied vestigden. Ook bij de vervanging van het Kustingweoons (dat we voortaan kortweg met Ingweoons zullen aanduiden) komen we in beide schema's bij mogelijkheid 2 terecht.⁵

In Noord-Holland en ook in Groningen en aangrenzende gebieden in Duitsland (Oost-Friesland, Oldenburger Land, het westen van Sleeswijk-Holstein inclusief eilanden) wist het Ingweoons zich nog enige tijd te handhaven waardoor het daar de kans kreeg zich tot een vorm van Fries te ontwikkelen. Omdat ook het Ingweoons, zoals iedere taal, dialectisch geschakeerd moet zijn geweest, kan het noordelijke kustgebied al vroeg door elementen gekenmerkt zijn geweest die in de richting van het latere Fries wijzen. We zouden hier van Prefriese elementen kunnen spreken.⁶ Een voorbeeld kan zijn het ontrondingsproduct van de umlauts-[ø] dat in het noorden vaker *ě* is, in het zuiden vaker *ĩ* (vgl. *bregge* tegenover *brigge*). Een ander voorbeeld dat hierbij aansluit kan de *ē* in plaats van verwachte *ī* zijn in *hēde* 'haven' (vgl. *Hee* op Terschelling) met *i*-umlaut en ontronding uit *ū*. Door latere, politieke en talige, Hollandse expansie moest (in West-Friesland pas vanaf het einde van de dertiende eeuw) het Noord-Hollandse Fries wijken voor het Hollands maar, zoals al gezegd, niet zonder relictten, in dit geval specifiek Friese relictten, achter te laten. Voor Noord-Holland zouden we dus een gelaagd substraat moeten aannemen: een Fries substraat met daaronder een Ingweoons substraat. Of onder laatstgenoemd substraat, in Noord-Holland en andere Ingweoonse gebieden, zich dan weer een Keltisch en misschien nog dieper een Semitisch c.q. "Semitidisch" substraat bevindt (zoals weleens wordt aangenomen), laat ik hier onbesproken (zie bijv. Schrijver 1999 of bijvoorbeeld Vennemann 2003; zie ook stelling 8 bij Laker 2010).

5 Een overzicht van de discussie over het Ingweoons tot eind jaren '50 van de vorige eeuw geeft Van Haeringen (1960). Zie ook de inleidende paragrafen in "Schönfeld" (Van Loey 1970). Ook de verhouding van Fries en Nederlands komt daarin aan de orde.

6 Miedema (1971) spreekt van *Vroeg-Oudfries*, een term die ik zelf liever zou willen vermijden omdat er te zeer de suggestie van uitgaat dat er binnen het Ingweoonse continuüm al duidelijk een Fries dialect viel af te bakenen. Gysseling (1962: 22) spreekt al voor een heel vroege periode van Fries maar merkt wel op dat dit Fries weinig van de buurdialecten verschilt zal hebben. Hij meent overigens dat er al in de achtste eeuw een aparte Friese taal ontstaat. Zo lang er misschien niet meer een strakke eenheid maar nog wel een duidelijke verwantschap bestaat tussen wat aan de ene en wat aan de andere kant van de Noordzee plaatsvindt, zou ik zelf (dialectische schakering voorbehouden) van Ingweoons willen blijven spreken.

Volgens deze visie is het Noord-Hollands dus door Friese substraatinvloed getransformeerd Hollands; voor het “echte” Hollands (in oorsprong dus een vorm van Nederfrankisch met een Ingweoons maar zonder een Fries substraat) moeten we, afgezien van een deel van het kustgebied, naar het zuiden, het tegenwoordige Zuid-Hollands, kijken.⁷

Een bekende taalhistoricus van vroeger, Klaas Heeroma (o.a. 1935), zag het liever andersom: het “echte”, oude Hollands werd in het noorden gesproken terwijl het Zuid-Hollands zijns inziens sterk door Utrechtse (Stichtse) invloed veranderd Hollands is. Het Utrechts kan dan op zijn beurt weer onder Brabantse invloed gestaan hebben. Het Brabants heeft ook, op een meer directe wijze, via de schrijftaal zijn invloed doen gelden. Bij de Utrechtse invloed moeten we dan niet aan substraatinvloed maar aan regionale diffusie denken.

Mijns inziens hoeven we beide zienswijzen niet tegen elkaar uit te spelen: we kunnen een Fries substraat in het noorden aannemen en latere Utrechtse invloed in het zuiden. Die Utrechtse invloed kan natuurlijk verband gehouden hebben met de grote betekenis van de Utrechtse bisschopsstad als geestelijk en cultureel centrum in de Middeleeuwen. De vraag waar we het “echte” of zo men wil: “zuivere” Hollands gezocht moeten worden, is bovendien geen gelukkige vraag. Het is beter niet in termen van variëteiten maar in die van varianten te denken: welke vormen kunnen aan Friese substraatwerking, welke aan Utrechtse invloed worden toegeschreven? Overigens blijkt Heeroma het later (zie Heeroma 1972) aannemelijk te vinden dat er tot in de twaalfde eeuw in Noord-Holland een taal gesproken moet zijn die nauw met het ons bekende Fries verwant was.

Heeroma (1965) geeft als voorbeeld van Utrechtse invloed het woord *uur* voor ‘uier’ dat het oude *elder* (dat Heeroma aan Vlaamse invloed toeschrijft) tot in het kustgebied terugdrong. Dat *elder* (ook bekend van de Engelse Midlands – het kan uiteindelijk uit het Engels afkomstig zijn) was dan weer over het oude, Ingweonse *jaar* heen geschoven, dat ons nog bekend is uit het Fries en uit het West-Fries. We kunnen met hem ook denken aan de zogeheten heldere eenheids-*aa* die vanuit het oosten de meer palatale (Ingweonse) eenheids-*ae* van het Hollands heeft verdrongen, en later werd opgevolgd door de ietwat donkere (waarschijnlijk uit het zuiden afkomstige) *ao* van het tegenwoordige Utrechts, die ook de klank

---

7 Voor de kwesties die in deze paragraaf aan de orde komen, zie bijv. Van Bree (1997) (over het Ingweoons) en Bremmer (2008) (over Fries en Hollands). In laatstgenoemde publicatie reageert de auteur op Van Bree (1977) en dus niet op de gewijzigde en uitgewerkte visie in Van Bree 1997.

van het Amsterdams is geworden. (Het Noord-Hollands heeft of had nog verschil tussen enerzijds vanouds lange en anderzijds gerekte aa: *slepe/sleipe* met (lange) palatale tegenover *water* met (gerekte) mediale klinker.)

3. Criteria voor een substraatverklaring

Wanneer is er nu voldoende reden om aan een substraat te denken? Het mooiste is natuurlijk wanneer verschillende soorten evidentie convergeren. Het is daarom aanbevelingswaardig om bij historici, archeologen en genetici te rade te gaan. Op het belang van de evidentie die zij kunnen aandragen, valt helaas echter wel iets af te dingen. Ik werk dit hier niet verder uit; voor een kritische bespreking in verband met mogelijke Keltische invloed op het Engels, zie Laker (2010). Ik merk slechts op dat niet overal waar van Friezen gesproken wordt (zie voor voorbeelden Mostert 2009 *passim*), we aan mensen mogen denken die ook Fries of een voorstadium daarvan spraken. Hetzelfde geldt wanneer we voorwerpen vinden die uit Friesland afkomstig moeten zijn. Wat de talige evidentie betreft, mijn stelling is dat deze, mits methodologisch zorgvuldig gebruikt, betrouwbare resultaten kan opleveren.⁸

Laten we ons dus tot de talige criteria beperken. Ik zou de hieronder staande criteria willen formuleren. Ik ga daarbij uit van de situatie waarin de taal waarin de veronderstelde substraatverschijnselen zich voordoen, en de taal die deze verschijnselen geleverd heeft, voor zover nog aanwezig, in het geografische vlak naast elkaar voorkomen.⁹

1. er zijn verschijnselen die binnen een taal L een beperkte geografische spreiding hebben;
2. deze verschijnselen worden teruggevonden in een naburige taal (of verzameling talen) N, de mogelijke kandidaat voor de status van substraattaal;

---

8 Zie zowel voor de historische als voor de archeologische evidentie ook Bremmer (2008). Een eerste overzicht van het gebruik van de termen *Fries*, *Friesland* en *Friezen* geeft Gosses 1938.

9 Er zijn ook andere situaties, situaties die het gevolg zijn van migraties. Als zich een Nederlandse taalvariëteit met een Turks substraat zou consolideren, zouden we voor de substraattaal een verre reis moeten maken. In dit geval vormen de (Turkse) migranten een sociaal minder prestigieuze groep. In de Friese steden van de zestiende eeuw waren de Hollandse migranten juist een groep met prestige; er ontstond een Hollands met een Fries substraat (het zogenaamde Stadsfries). Het gebied met de superstraattaal grenst ook in dit geval niet aan dat waarin de substraatwerking plaatsvindt: de Friese steden zijn immers door een Fries-sprekend platteland omringd.

3. ze behoren tot de categorie van de stabiele elementen (als het instabiele elementen betreft moet er eerder aan ontlening, bij cultureel of intensief contact, worden gedacht);
4. ze representeren geen oudere ontwikkelingsstadia, in welk geval zowel N als een deel van L een ouder element bewaard kunnen hebben; het gaat dus om vernieuwingen. Uiteraard mogen de verschijnselen ook niet te jong zijn, dat wil zeggen duidelijk dateren van na de tijd dat de substraatinvloed kan hebben plaatsgevonden.

Hieraan kan nog het volgende worden toegevoegd:

5. wanneer er sprake is van veranderingen die in het algemeen minder vaak voorkomen en waarvoor een verklaring minder voor de hand ligt en die dus als gemarkeerd beschouwd moeten worden, is er een extra reden om aan een substraatwerking te denken.

Dit laatste criterium zal ik niet in de beschouwingen betrekken. Ten eerste is het de vraag wat we precies onder “gemarkeerd” moeten verstaan, en ten tweede is het ook niet altijd goed mogelijk dit criterium toe te passen (wat maakt bijvoorbeeld een flexie-n gemarkeerd?).

4. *Ingweoons en Fries*

Voordat we nu met behulp van de geformuleerde criteria een mogelijk Fries substraat onder het Noord-Hollands gaan toetsen, is er nog een preliminaire vraag te beantwoorden, namelijk hoe houden we een Ingweoons en een eventueel Fries substraat uit elkaar? Als het om een mogelijk Fries substraat gaat, dan moeten we bij L (criterium 1) aan de kustdialecten denken. In aansluiting bij Weijnen (1984) kunnen we vervolgens als stelregel formuleren dat taalelementen die ook meer naar het zuiden (zuidelijke delen van Holland, Zeeland, Vlaanderen) en/of in het Engels voorkomen, beter als ingweonismen kunnen worden gekarakteriseerd. Voor de genoemde gebieden is het om historische redenen niet aannemelijk dat zich daar nog Fries heeft kunnen ontwikkelen. Uiteraard geldt dat ook voor Engeland. Zo is er geen reden om *big* als een frisisme te beschouwen: het komt langs de hele kust voor (en ook in de standaardtaal) en is daarbij ook van het Engels bekend, namelijk als *pig* zij het met afwijkende Anlaut (het, oostelijke, Twents bijvoorbeeld heeft *keu*). En nog minder reden is er om het bekende toponymische element *nes/nis* als zodanig te beschouwen: ook dit komt langs de hele kust en in het Engels voor en daarbij ook langs de kusten van de Oostzee. We moeten er echter mee rekening houden dat sommige Prefriese elementen (zie par. 2) ook buiten Noord-Holland worden aangetroffen.

We kijken voor een Fries substraat dus naar Noord-Holland (in ruime

zin); mogelijke Friese substraatelementen moeten daartoe beperkt blijven. Hierbij is het goed mogelijk dat we ze meer in het noorden dan in het zuiden zullen terugvinden (waarbij Aalsmeer aparte aandacht verdient¹⁰) en ook eerder in typische dialectstreken als West-Friesland en de Zaanstreek en in een typische dialectplaats als Egmond aan Zee dan elders. Verder zullen we natuurlijk ook naar zo oud mogelijke dialectstadia moeten kijken. Helaas zijn wat het laatste betreft onze mogelijkheden beperkt omdat pas vanaf de negentiende eeuw voldoende bronnen ter beschikking staan. In het vervolg zal ik het vooral over het West-Fries hebben; het Hollands zonder (duidelijk) Fries substraat duid ik aan als *Zuid-Hollands*.

5. Een Fries substraat?

Laten we nu zien of we, als we de genoemde criteria nalopen, tot een Fries substraat in (vooral) het West-Fries kunnen besluiten.¹¹ Eén voor één zullen hieronder de verschillende taalniveaus aan de hand van voorbeelden aan de orde komen. Naar volledigheid wordt daarbij niet gestreefd.

5.1. Syntaxis

We nemen eerst de nomenincorporatie van het type *vader gaat te bieten rooien*¹² onder de loep. Het West-Fries onderscheidt zich daarin van het Zuid-Hollands (criterium 1) maar komt erin overeen met het Fries (criterium 2). Het is een onderdeel van de over het algemeen stabiele syntaxis (criterium 3) en het lijkt, voorzichtig geformuleerd, niet direct een oud verschijnsel te zijn (criterium 4). In ieder geval is er voor het Oudfries tot dusver maar één voorbeeld gevonden: *ihene morder regbrekma* lett. ‘de moordenaar zal men rugbreken’. Dit is echter een voorbeeld

10 Het Aalsmeers doet sterk aan het Noord-Hollands denken. Kwamen de inwoners van deze plaats oorspronkelijk uit de kop van Noord-Holland? Het Aalsmeers bevat echter ook kenmerken die naar het zuiden wijzen. Misschien lijkt het oude Aalsmeers qua taal sterk op het Noord-Hollands doordat het door het stadsgebied van Amsterdam (waarin al in de 19e eeuw het oude Hollands verdwenen is) van de rest van Noord-Holland gescheiden werd. Zie Van Bree (2004).

11 Ik maak vooral gebruik van de volgende bronnen: Boekenoogen (1897) voor het Zaaans, van Bree (2008a) voor de syntaxis, Bremmer (2009) voor het Oudfries, Daan (1957) voor Noord-Holland, Heeroma (1935) in het algemeen voor het Hollands, Van Loey (1970) – “Schönfeld” – voor de historische grammatica, Pannekeet (1979, 1984 en 1995) en Hoekstra (1993) voor het Westfries, Weijnen (1984) voor het Noord-Hollands in het algemeen en Tiersma (1985) voor het Fries. Oudere literatuur kan in deze bronnen verwerkt zijn.

12 Ik geef de voorbeeldzinnen soms in dialect en soms in standaardtaalweergave.

van wat genoemd wordt type 2 (*reg* staat in een bezitsrelatie tot het syntactisch directe object *thene morder*), dat conform een hiërarchische ordening niet voorkomt zonder type 1, bijv. *pankoekite* (waarbij *pankoek* niet in een dergelijke relatie staat). Op grond daarvan zouden we dus kunnen aannemen dat er meer nomenincorporatie voorkwam dan tot dusver gevonden is. Zie Dyk/Bremmer (2007) en voor nomenincorporatie in het algemeen Dijk (1997). De mogelijkheid blijft echter bestaan dat de incorporatie een Friese vernieuwing is. Nader onderzoek is gewenst.

We kunnen ook denken aan de afwezigheid van het *infinitivus pro participio-effect* (IPP-effect), bijvoorbeeld in een zin als *ik heb het hem zeggen gehoord* in plaats van, met IPP-effect, *ik heb het hem horen zeggen*. Dit effect is ook in het Fries afwezig, daarentegen áánwezig in het Zuid-Hollands (criterium 1); verder bevinden we ons hier weer in de stabiele syntaxis (criterium 3). Wat echter criterium 2 betreft ligt het ontbreken van het IPP-effect in zoverre moeilijk dat we het niet alleen in het Fries en in andere gebieden met een mogelijk Fries substraat (bijvoorbeeld Groningen) terugvinden maar ook in een groot deel van het continentaal West-Germaanse (Duitse) taalgebied. Het is verder de vraag of we met een oud of met een nieuw verschijnsel te maken hebben (criterium 4). Als het een oud verschijnsel is (wat waarschijnlijk is, zie beneden), dan is criterium 4 niet van toepassing, is het een nieuw verschijnsel, dan moeten we in verband met criterium 2 een veel ruimer substraat aannemen dan alleen maar Fries.

Wat in geografisch opzicht voor het ontbreken van het IPP-effect geldt, geldt ook voor andere syntactische verschijnselen: een voorkeur voor de groene volgorde als in *dat hij komen zal*¹³, de constructie van het type *ik heb de band lek* en de constructie met possessieve datief als bijv. *moeder wast het kind de voetjes* (voor deze constructies vormen zowel Noord-Holland als Friesland een overgangsgebied), een voorkeur binnen deze constructies en daarbuiten voor het bepaalde lidwoord boven het bezittelijk voornaamwoord (vgl. de *band* en de *voetjes* en vgl. ook *met de handen in de zak*) en een voorkeur voor *te* (bijvoorbeeld in *ze heeft zitten te*

13 Een voorbeeld van een *groene* volgorde is de volgorde infinitief (2) – persoonsvorm (1) in *dat ik komen zal*; in *...zal (1) komen (2)* is de volgorde rood. De termen vinden hun oorsprong in Pauwels (1953) op de kaarten waarin groene tekenetjes voor de ene en rode voor de andere volgorde zijn gebruikt. Bij wijze van uitbreiding kunnen de termen ook toegepast worden op combinaties van meer dan twee werkwoordsvormen, bijv. in *dat hij opgenomen (3) is (1) geweest (2)*: groen – rood.

breien, durfje daarop te staan?, ik ga te kaarten, ik blijf te slapen, Jan gaat uit te winkelen). De genoemde voorkeuren en constructies vinden we ook in een groot deel van het Duitse taalgebied terug.¹⁴

Er tekent zich met deze voorkeuren en constructies een duidelijk geografisch blok af. Hierin kan de oude Germaanse syntaxis bewaard zijn; vanuit het zuiden hebben zich dan, mede onder Franse invloed, vernieuwingen voorgedaan (vgl. Van Bree 2008a).¹⁵ Als dit juist is, dan is criterium 4 dus niet van toepassing. Tot het blok kunnen nog de volgende verschijnselen gerekend worden: het ontbreken van partitief *er* (*heb je nog sigaretten? nee, ik heb niet meer*), het ontbreken van *gaan* als hulpwerkwoord van overgang (**het gaat onweten*) en een voorkeur voor circumposities (*bij de sloot langs*). Voor zover ik zie, gedraagt zich West-Friesland wat deze verschijnselen betreft niet afwijkend van het Zuid-Hollands. Heeft het zich in deze opzichten al helemaal aan dat Hollands c.q. de standaardtaal aangepast? Op de kaart betreffende (*Hebt u nog rozen?*) *Ja, ik heb er nog tien* in De Rooij (1991) staat overigens één keer “geen er mogelijk” in de buurt van Hoorn en in een interview, door mij afgenomen op Wieringen (Hippolytushoef), kwam dit ook naar voren. Ook komt het voor dat we constructies waarbij we misschien wél aan specifiek Friese substraatwerking kunnen denken, evenmin in het West-Fries terugvinden. Ik noem de constructies van het type *ze wordt rood om het hoofd* en van *jij bent me een mooien één*. Wél vinden we de constructie *ik ben te opereren geweest* erin terug.¹⁶ Behalve deze laatste constructie lijkt dus alleen nog de

14 Voorkeur voor *te* en ontbreken van het IPP-effect komen gecombineerd voor in de voltooide tijd van de absentief: *hij is te fietsen geweest*. Het is mij niet duidelijk of we deze combinatie in het Duitse taalgebied terugvinden (in ieder geval niet in het Standaardduits).

15 Opgemerkt dient te worden dat veel syntactische en ook morfologische parallellen (voor de morfologische zie volgende paragraaf) tussen hedendaags Fries en Westfries in het Oudfries niet worden teruggevonden. Zie hiervoor Bremmer (2008: 17-18), die dit althans voorlopig toeschrijft aan het, tamelijk formeel-juridische, register waarin de overgeleverde teksten geschreven zijn.

16 Hoekstra (1993: 141-142) noemt ook de volgende constructie Westfries: *ik ben loopende*, overeenkomend met Fries *ik bin rinnende*, tegenover Hollands *ik ben komen lopen*. Opmerkelijk is echter dat ik vanuit mijn eigen (veel zuidelijker) Vlaardings *ik ben lopen*, welke manier van zeggen mogelijk teruggaat op de constructie met tegenwoordig deelwoord (dat door de infinitief is vervangen).

nomenincorporatie in Friese richting te wijzen. Weliswaar komt die ook in het noordwesten van Duitsland voor maar voor dat gebied is het ook gerechtvaardigd om aan een Fries substraat te denken.¹⁷

5.2. Morfologie

5.2.1. Flexie

In deze paragraaf beperken we ons tot de werkwoordelijke flexie.¹⁸ Zie hiervoor schema 3 waarin voor Fries, West-Fries en Nederlands de flexie van een zwak en van een sterk werkwoord, respectievelijk *menen* en *nemen*, wordt gegeven.

Schema 3: werkwoordsparadigmata Fries, West-Fries en Nederlands.

	Fries	West-Fries	Nederlands
infinitief	miene/nimme	miene/neme	menen/nemen ¹⁹
infinitief 2	mienen/ nimmen	mienen/nemen	-
tegenwoordige tijd			
1e persoon enkelvoud	ik mien/nim	ik mien/neem	ik meen/neem
2e persoon id. -Beleefd (=B).	do mienst/ nimst	jij miene/neme	jij meent/neemt
2e persoon +B.	Jo miene/ nimme	U mien/neem	U meent/neemt

17 Bij een interview 18 juni 2010 afgenomen aan de heer Siem de Haan (Heerhugowaard), kenner van het Westfries, kwamen alleen de nomenincorporatie en de groene volgorde naar voren. Opvallend was ook dat hij in plaats van aan *het gaat sneeuwen* de voorkeur gaf aan *er komt sneeuw*.

18 Voor het zelfstandige naamwoord kunnen de meervouden op *-ings*: *herings*, *palings*, *uitdrukkings*, genoemd worden. Deze meervouden zijn echter niet alleen bekend van Katwijk aan Zee (vgl. De Vink 2004), weliswaar met *-es* uit *-ings*, bijv. in *zinkes* 'zenuwpijnen' (wat nog geen probleem behoeft te zijn), maar ook van het Flakkees (Landheer 1955: 58), waarmee we ons veel te zuidelijk bevinden om nog aan Friese substraatinvloed te denken).

19 De slot-*n* is in de gesproken Nederlandse vormen steeds optioneel.

3e persoon enkelvoud	hy mient/nimt	hai mien/neem	hij meent/ neemt
1e persoon meervoud	wy miene/ nimme	wai miene/ neme	wij menen/ nemen
2e persoon id. -B.	jimme miene/ nimme	jullie miene/ neme	jullie menen/ nemen
3e persoon id.	sy miene/ nimme	zai miene/ neme	zij menen/ nemen
<i>verleden tijd</i>			
1e persoon enkelvoud	ik miende/ naam	ik miende/nam	ik meende/nam
2e persoon id. - B.	do miendest/ naamst	jij miende/ namme	jij meende/nam
2e persoon +B.	Jo mienden/ namen	U miende/nam	U meende/nam
3e persoon enkelvoud	hy miende/ naam	hai miende/ nam	hij meende/ nam
1e persoon meervoud	wy mienden/ namen	wai miende/ namme ²⁰	wij meenden/ namen
2e persoon id.	Jimme mienden/ namen	jullie miende/ namme	jullie meenden/ namen
3e persoon id.	sy mienden/ namen	zai miende/ namme	zij meenden/ namen
tegenw. deelwoord	mienend/ nimmend	mienend/ nemend	menend/ nemend
voltooid deelwoord sterk	miend/ nommen	miend/nomen	gemeend/ genomen
gebiedende wijs	mien/nim	mien/neem	meen/neem

We besteden eerst aandacht aan een verschijnsel dat zich op de grens van syntaxis en morfologie bevindt: de beide types infinitief, zonder en met slot-*n*. De infinitief op *-n* wordt in het Fries en het West-Fries gebruikt na *te*, in een *accusativus cum infinitivo*-constructie en in combinatie met een aantal werkwoorden, bijvoorbeeld *blijven* (vgl. Hoekstra 2012, par. 2.2). Zo heeft het West-Fries bijvoorbeeld *je moet maar dinke* tegenover *ik zag him liggen*. Dit wijst in Friese richting: vgl. *jo moatte mar tinke* tegenover *ik seach him lizzen* (oFri. resp. *-(i)a* tegenover *-ane/-ene*). De vorm op *-n* duikt in het Fries ook op bij zelfstandig gebruik; we mogen dit ook voor het (hedendaagse of oudere) West-Fries aannemen.²¹ Weliswaar vinden het verschil in het Middelnederlands terug als *-en* tegenover *-ene*, en in hedendaagse Zeeuwse dialecten als *-e* tegenover *-en*, maar de functieverdeling wijkt af: het Middelnederlandse en Zeeuwse “gerundium” komt alleen na *te* voor, terwijl de functieverdeling in Fries en West-Fries overeenkomt. Ook het Oudengels maakt onderscheid tussen de positie na *te* en de overige gevallen (Hoekstra 2012, 151). We kunnen dus in dit geval aan een Fries substraat voor het Noord-Hollands denken. In ieder geval gaan niet alleen de criteria 1 en 2 op maar ook criterium 3: de morfologie van de zwak geaccentueerde syllabe is duidelijk stabiel (vgl. bijv. Van Bree/Versloot 2008: 27-28). Wat criterium 4 betreft, er is wel sprake van een ouder stadium (in de meeste Nederlandse dialecten is het verschil dus verdwenen) maar de functieverdeling kan een vernieuwing zijn.²²

We kijken nu naar de flexie-*n* in andere gevallen en laten de tweede infinitief verder terzijde. Ook wat betreft de *-n* in het sterke voltooide deelwoord komen Fries en West-Fries overeen terwijl in het zuidelijke Hollands inclusief de standaardtaal de *-n* zoals in alle gevallen optioneel is. (Voor het prefix *ge-* zie par. 5.2.2.) Anders ligt het met de *-n* in de

20 Pannekeet (1995: 190) noemt voor de verleden tijd en het voltooide deelwoord verouderde vormen als *noom/noum* en *nomen/noumen*. Historisch gezien moeten dit wel analogische vormen zijn.

21 Dit werd mij uit Hoekstra (1993) of Pannekeet (1995) niet duidelijk, wél uit Hoekstra, in deze bundel. Overigens gebruikt de in noot 18 genoemde informant de vorm op *-n* alleen nog na *te*.

22 De achtergrond van de nieuwe Friese functieverdeling kan zijn dat buiten de positie na *t* oorspronkelijk het tegenwoordig deelwoord werd gebruikt, dat dan met het gerundium is samengevallen. In ieder geval wordt in Bremmer (2009: 84) vermeld dat een dergelijke samenvallende plaatsgevonden in het Oudfries van het Wezer- en het Eemsgebied. De vernieuwing in kwestie zou dan deze samenvallende plaats zijn. Zie overigens Hoekstra, deze bundel, en zie voor het gebruik van het tegenwoordig deelwoord in het oudere Nederlands Van der Horst (2008: passim).

verleden tijd meervoud (plus tweede persoon enkelvoud voor zover, na *jo* en *jij*, oorspronkelijk meervoudsvormen) die in het Fries wél voorkomt maar in het West-Fries niet. Het kan natuurlijk zijn dat het West-Fries hem is kwijtgeraakt zodat alleen de *-n* van het voltooide deelwoord nog in de richting van het oorspronkelijke Friese substraat wijst. In ieder geval is mij een verplichte *-n* in dit deelwoord tegenover geen *-n* in andere vormen niet van andere Nederlandse dialecten bekend; de verdeling van *-e* en *-en* is daarmee zowel in vergelijking met het Nederlands als met het Fries op het ogenblik dus typisch West-Fries. We mogen er echter wel van uitgaan dat het West-Fries vroeger de verplichte *-n* ook in het meervoud van de verleden tijd had.

Met de criteria zit het wel goed: de verplichte *-n* van het voltooide deelwoord komt binnen Hollands alleen in West-Friesland voor (1), we vinden hem ook in het Fries (2) terug en het gaat om een stabiel element in zwak geaccentueerde syllabe (3). Deze criteria gaan ook op voor de verplichte *-n* in de verleden tijd (aangenomen dat het vroegere West-Fries die nog had). En hoe zit het met criterium 4, namelijk dat er sprake moet zijn van vernieuwingen? De Friese verdeling van *-e* en *-en* gaat terug op het Oudfries; de *-e* van het meervoud van de tegenwoordige tijd is te verklaren uit de uitgang *-et(h)/-at(h)*, die van de (eerste) infinitief uit *-a* of *-ia*, terwijl de *-n* van het meervoud van de verleden tijd en het voltooide deelwoord teruggaat op *-en/-in*.²³ Het blijkt dat we ook voor het (oudere) West-Fries van de Oudfriese uitgangen moeten uitgaan en van dezelfde veranderingen die deze hebben ondergaan (zie schema 4 waarin het Fries, Saksisch en Engels met elkaar worden vergeleken). We kunnen dus ook bij toepassing van criterium 4 tot een Fries substraat concluderen.

---

23 In de tegenwoordige tijd hebben we dus in het Oudfries een eenheidsmeervoud; zo'n meervoud kwam ook in het Oudsaksisch voor (en nu, op *-t*, nog steeds in de noordoostelijke dialecten) en in het Oudengels, waarom het als Ingweoons kan worden beschouwd. Een probleem is dan wel dat het Gronings (dat een Ingweoons substraat heeft) niet een eenheids-*t* maar een eenheids-*n* heeft. Zie hiervoor bijvoorbeeld De Vogelaer (2008: 127-129).

Schema 4: Vergelijking Fries, Saksisch en Engels.

	Oudfries > Nieuwfries/ West-Fries	Oudsaksisch > noordoostelijke dialecten	Oudengels > Middelengels > Nieuwengels
infinitief	-a/-ia > -e	-an > -n	-an > -en > zero
meervoud t.t.	-et(h)/-at(h) > -e	-aδ/-t/-d > -t	-aþ > -e(n) > zero
meervoud v.t.	-en/-in > -en	-un/-on > -n	-on > -en > zero
vlt. dlw. sterk	-en > -en	-an/-en > -n	-en > -en

Een opvallend verschil tussen het West-Fries (en het Nederlands) en het Fries is dat laatstgenoemde taal in de tweede persoon enkelvoud nog het oude voornaamwoord *do* heeft met de daarbij passende werkwoordsvorm op *-st*. Hier heeft het West-Fries zich echter niet ten tijde van de taalwisseling aan het Hollands aangepast. We mogen deze combinatie namelijk behalve voor het middeleeuwse West-Fries ook voor het overige Hollands (ruimer Nederlands) aannemen (vergelijk Middelnederlands *du slaeps*); ze verdwijnt pas op het eind van de Middeleeuwen. Wat betreft het in onbruik raken van *do/du* gaan het West-Fries (intussen Hollands met Fries substraat) en het overige Hollands gelijk op; met het voornaamwoord is dan ook de werkwoordsvorm in onbruik geraakt. *Jij* met bijpassende werkwoordsvorm werd veralgemeend en later aangevuld met een nieuwe meervoudsvorm *jullie* (dus niet *jimme* zoals in het Fries) en de beleefdheidsvorm *u*. De werkwoordsvorm bij *jullie* werd net als in het overige Hollands aan de reeds bestaande meervoudsvormen ontleend, terwijl *U* weliswaar net als in de standaardtaal met een enkelvoudsvorm wordt gecombineerd maar dan wel in de tegenwoordige tijd, evenals bij de 3e persoon, met verlies van *-t*. Op een latere Hollandse ontwikkeling berust ook de vorm *kwamme* (meervoud en tweede persoon enkelvoud).²⁴

24 Hoekstra (1993) wijst erop dat het Fries en het West-Fries hierin overeenkomen dat ze zowel in het enkelvoud van de tegenwoordige als van de verleden tijd een driedeling in vormen hebben terwijl de West-Friese vormen op zichzelf Hollands zijn (Hollandse morfologie dus geperst in een Friese syntaxis). Mijns inziens hebben we hier niet met iets intentioneels maar met een effect te maken. Hoekstra geeft trouwens ook zelf een voorbeeld van een abstract West-Fries paradigma dat noch Fries noch Hollands is. Ten onrechte ook schrijft Hoekstra het verdwijnen van *do* en de daarbij horende werkwoordsvorm op *-st* aan taalcontact toe: in het Hollands dat de West-Friezen aanleerden, moet zoals gezegd deze combinatie nog aanwezig geweest zijn.

5.2.2. Woordvorming

Interessante overeenkomsten tekenen zich af bij de Friese en West-Friese verkleinwoordvorming. De oude West-Friese vorming miste bijvoorbeeld de tussensjwa na korte klinker plus liquida of nasaal: *manje*, *beltje*, *tortje*, in plaats van *mannetje*, *belletje*, *torretje*; het had ook nog vaak het *-ke*-suffix, en wel na een klinker of halfklinker, labiaal, liquida, s of st: *moeke*, *kooike*, *liefke*, *pepierce*, *keerske*, *kis(t)ke*. Dat komt in grote trekken overeen met het Friese systeem. Het belangrijkste verschil is dat het Fries *-tsje* heeft in *steeltsje* en *boatsje* maar het West-Fries *steeltje* en *bootje*. (De *-tsje*-variant wordt in Van Ginneken 1954 I: 58 wel voor Waterland genoemd.) Verder heeft het West-Fries *manje* voor Fri. *mantsje*. In beide gevallen hebben we wel met latere ontwikkelingen te maken. Het latere West-Fries heeft ook het *ie*-suffix dat van het Zuid-Hollands bekend is: *skroefie*, *bruggie*, *raampie*, ook *dinkie* (niet van het Zuid-Hollands bekend); dit moet wel op zuidelijke invloed berusten. Dergelijke vormen op *-ie* zijn ook van de noordwestelijke dialecten van Friesland bekend maar ook daar zullen ze aan een betrekkelijk recente ontwikkeling moeten worden toegeschreven. Aan de criteria 1 (beperkte spreiding) en 2 (voorkomen in naburige taal) is voldaan evenals aan criteria 3; het gaat in de verkleinwoordvorming weliswaar niet om echte flexie-uitgangen maar de verkleinwoordvorming is zo productief dat ze wel heel dicht tegen de (stabiele) flexie aan zit. Het is echter de vraag of criterium 4 van toepassing is: het *-ke*-suffix moet oud zijn (*-(t)je/(t)sje* zijn door mouillering daaruit ontstaan) en ook het ontbreken van een tussensjwa moet wel als zodanig worden beschouwd (zie bijv. Van Bree 1997a).

Ook bij andere woordvormingen kunnen we aan een Fries substraat gaan denken: de criteria 1 en 2 (spreiding) lijken op het eerste gezicht van toepassing. Over criterium 4 (oud of vernieuwing) lijkt moeilijk te beslissen terwijl ook criterium 3 moeilijk ligt: in het algemeen zit de woordvorming dicht bij het lexicon en dus bij de instabiele pool (anders dan de flexie die door haar regelkarakter meer verwantschap met de syntaxis vertoont en daardoor dicht bij de stabiele pool zit). In ieder geval komen bij ontlending van woorden vaak vreemde affixen mee die vervolgens zelfs met inheemse stammen kunnen worden gecombineerd (denk bijvoorbeeld aan *lekk-age* met aan het Frans ontleend suffix). Dat het Fries en het West-Fries in vergelijkbare woorden in tegenstelling tot het Nederlands dezelfde suffixen hebben, doet echter toch wel aan Friese substraatwerking denken. Voorbeelden zijn *groetenis* (Fri. id.) 'groeten', *anwenst* (Fri. *aanwenst*) 'aanwensel', *betrouwd* (Fri. id.) 'betrouwbaar', *goedelijk* (Fri. *guodlik*) 'goedaardig', *ienelek* (Fri. *ienlik*) 'eenzaam', *vergetelek* (Fri. *ferjitlik*) 'vergeetachtig', *oisbaarlek* (Fri. *ysbaarlik*) 'ijselijk', *allienig* (Fri. *allinich*) 'alleen', *(ge)brekkelek* (Fri. *gebreklik*) 'gebrekkelig' en *wezeling*

(Fri. id.) ‘wezel’. De afleiding *geling* kan hieraan worden toegevoegd; ze staat tegenover de samenstelling *geelzucht*. Behalve *betrouwd* heb ik deze woorden echter in het WNT teruggevonden. Nu is het soms mogelijk dat het WNT uit Noord-Hollandse bronnen heeft geput²⁵ maar sommige woorden (*groetenis*, *een(e)lijk*, *vergetelijk*, *allenig*, *gebrekkelijk*) blijken in de aangegeven betekenis wel erg ruim in gebruik te zijn of te zijn geweest, tot in Vlaanderen toe, waardoor de gedachte aan Friese substraatwerking minder waarschijnlijk wordt. De spreiding wijst dus minder in Friese richting dan op het eerste gezicht leek. We moeten ermee rekening houden dat er gemakkelijk verschillende vormen naast elkaar konden voorkomen; bovendien kan gezien de niet duidelijke stabiliteit ook de omgekeerde gang van zaken in het spel zijn: bepaalde vormen kunnen door Hollandse invloed, misschien via het Stadsfries, in het Fries terechtgekomen zijn. Friese substraatwerking mogen we wel aannemen voor toponymische afleidingen op *-(e)mer*: vgl. WFri. *Pettemer* met Fri. *Bûtenpostmer*. Dergelijke afleidingen zijn van buiten Friesland of West-Friesland niet bekend. (Zie voor deze afleidingen Vries 2000.)

Een bijzonder geval vormt het prefix *ge-*. Dit ontbreekt in het Fries en het West-Fries niet alleen in het voltooid deelwoord maar ook in de woordvorming. Hierbij zien we ervan af dat het prefix in het West-Fries door latere zuidelijke invloed toch kan voorkomen, dus bijv. in *gebruike* tegenover *bruike*. Hollandse of Standaardnederlandse invloed op het Fries is ook mogelijk. De vorm *bruike* komt overeen met Fri. *brûke* en wijkt af van Ndl. en ZHoll. *gebruiken*. Een ander voorbeeld is WFri. *beure*, Fri. *barre* tegenover Ndl. *gebeuren*. Dit voorbeeld leert ons echter dat we op onze hoede moeten zijn: *beure* is namelijk ook van het Zuid-Hollands bekend. Ook het officiële Nederlands heeft nogal wat vormen zonder *ge-* naast (deftiger) vormen op *-ge*: (*ge*)heel, (*ge*)trouw, (*ge*)streng, enz. De spreiding spreekt dus niet zonder meer voor Friese invloed; verder moeten de vormen zonder prefix in dit verband als ouder worden beschouwd: op de reductie van het prefix (dat we als we dieper het verleden ingaan, als een Ingweonse vernieuwing moet worden begrepen), is vanuit het zuiden onder invloed van het Brabants en de latere standaardisering een herstelreactie gevolgd. (Zie Tálasi 2009).²⁶

- .....
- 25 Het woord *goedelijk* wordt één keer in de betekenis ‘goedaardig’ genoemd en wel bij Beets. Onder andere bij hem vinden we ook *ijsbaarlijk*. Is het toevallig dat hij uit Haarlem komt? Coornhert, bij wie we *aanwenst* vinden, was van geboorte een Amsterdammer. *Geling* en *wezeling* worden in het WNT Noord-Hollands genoemd.
- 26 Schönfeld (p. 115) suggereert ook voor de afval van *be-* in bijv. *behoeven* (> *hoeven*) Friese invloed.

De afleiding wijst in het algemeen dus niet duidelijk in Friese richting. Meer zekerheid krijgen we bij de, weinig opvallende en dus gemakkelijk bij substraatwerking over te dragen, tussen-s. Voorbeelden zijn WFri. *bedsplank*, *keelsgat*, *slóotswater*; vergelijk hiervoor Fri. *bêdsplanke*, *kielsgat*, *sleatswetter* en Ndl. *beddeplank*, *keelgat*, *slootwater*. Vergelijk verder de WFri. vorming *eterstoid*, *melkerstoid*, *hooiersweer*, *huishouwersgeld*, *waskersdag* met Fri. *iterstiid*, *melkerstiid*, *haaierswaar*, *húshaldersjild*, *waskersdei* en Ndl. *etenstijd*, *melktijd*, *hooiweer*, *huishoudgeld*, *wasdag*. Spreiding en stabiliteit (de criteria 1, 2 en 3) zijn hier duidelijk; over criteria 4 (oud of vernieuwing) is weer moeilijk te beslissen.

Een duidelijk Fries substraat manifesteert zich in het *gebruik* dat van met het Nederlands en het Zuid-Hollands overeenkomende affixen wordt gemaakt. Gebruik moet als zeer stabiel worden beschouwd. Zo bestaat er in het West-Fries net als in het Fries een veel grotere variatie in basisstructuren. Pannekeet (1979: 133-134) noemt onder andere (hij geeft steeds de Friese variant) *fuormanderij* 'bedrijf van de voerman' (maar *laag-bij-de-grondvreterij*, Fri. *leech-bi-de-groun-fretterij* (schertsend) 'picknick' zou ik als mogelijkheid voor het Zuid-Hollands niet willen uitsluiten), *motreinich* 'motregenachtig', *in hiel geûtsyk* 'een hele uitzoekerij'. West-Friese frequentatieven die we niet in het Zuid-Hollands maar wel in het Fries terugvinden zijn: *knauwele* (Fri. *knauwelje*) 'frequent knauwen', *lingere* 'hunkeren' (Fri. *longerje* 'verlangen'), *stroffele* 'struikelen' (Fri. *stroffelje*), *wukele* (Fri. *wukkelje*) 'met de armen molenwieken' (*kuchele*, Fri. *kochelje* 'aanhoudend hoesten' wordt in het WNT ook voor het Westvlaams genoemd). Opvallend is verder een voorkeur voor vormingen op *-igheid* als bijv. *lompigheid* maar die is algemeen Hollands. Ook het, stabiele, semantische aspect is van belang. Zo komen, net als in het Fries, in het West-Fries vormingen op *-ig* voor van het type *appelig* 'van appels houdend' (actief) of *mefrouwich* 'erop gesteld als mevrouw te worden aangesproken' (passief). En toponymische afleidingen op *-er/-ster/-der* worden in beide variëteiten ook voor vrouwen gebruikt: Fri. *myn frou is in Lemster*. Voor beide taalvariëteiten geldt verder dat *-te* ter vorming van abstracta nog een zekere productiviteit kent: Fri. *hurde* 'hardheid'. In de meeste van de in deze alinea besproken gevallen wijzen stabiliteit en spreiding op Friese invloed en waarschijnlijk hebben we ook met vernieuwingen te maken.

Er zijn nog meer voorbeelden van overeenkomsten tussen Fries en West-Fries te geven. Bij sommige daarvan komen we met de fonologische vorm van de affixen in aanraking; omdat de fonologie een tamelijk instabiel

taalonderdeel is, komt dan ontlening wat meer voor de hand te liggen.²⁷ Er is het optreden van een epenthetische d in *betaalder, weldoender, reken-deraai*, enz.. voor ndl. *betaler, weldoener, rekenarij*. We hebben hier zeker met een vernieuwing te maken, maar raken hier aan een verschijnsel dat ook van het zuidelijke Hollands en verder bekend is. Hetzelfde geldt voor de reductie van *-aard* tot *-erd* in bijv. *gierigerd*. Pannekeet noemt ook *-sk* voor *-s*: WFri. *broe(d)sk*, Fri. *brodsk* tegenover Ndl. *broeds*. De beide eerste vormen zijn duidelijk ouder; criterium 4 is dus niet van toepassing. Een fonologisch verschil manifesteert zich ook bij Fri. en soms ook nog WFri. *-skip* in bijv. *selskip, (ge)zelskip*. Hier kan ook moeilijk aan een frisisme gedacht worden omdat we deze klankvorm ook in het Engelse *-ship* terugvinden en dus eerder aan ingweonisme moeten denken.

5.3. Lexicologie

5.3.1. Andere woorden

In het algemeen moet de woordenschat als het echt om duidelijk andere woorden gaat, als instabiel worden beschouwd. Woorden zijn dan ook die taalelementen die het gemakkelijkst ontleend worden. Het is echter zaak te nuanceren. In bepaalde publicaties (Van Bree 2002, 2007; zie ook Van Bree/Versloot 2008: 71-72) heb ik in de woordenschat een driedeling aangebracht (overigens met vloeiende overgangen); tussen de primaire (oftewel centrale) en de tertiaire (oftewel perifere) woordenschat heb ik namelijk de secundaire woordenschat onderscheiden. Het gaat bij die laatste om de volgende betekenisvelden: de kleine natuur, de huiselijke en kinderlijke sfeer, de oude agrarische sfeer en de plaatselijke toponymie; verder kunnen gevoelswoorden (subjectieve woorden) ertoe gerekend worden. Woorden die tot dat deel van de woordenschat behoren, worden niet vaak ontleend; ze wijzen dus niet snel op een culturele contactsituatie (mogelijkheid 1 in schema 1). Ze worden ook niet vaak via diffusie uit andere streken (eventueel van andere groepen) overgenomen met als gevolg een grote geografische (eventueel sociale) variatie. Het zijn woorden met een typisch locale frequentie. Dat wil zeggen dat we de mogelijkheden 3 en 4 kunnen uitsluiten. Het zijn nu juist wel die woorden die gemakkelijk via substraatwerking in een T2 kunnen

---

27 Dat de (lexicale) fonologie instabiel is, blijkt uit het feit dat de fonemen van een vreemde taal relatief snel worden aangeleerd. Ze zijn immers belangrijk voor de woord- en daarmee voor de betekenisonderscheiding. Anders ligt het met de meer subtiele en daardoor meer stabiele fonetiek: de precieze manier waarop de fonemen worden uitgesproken.

doordringen en dus in de richting van een intensieve contactsituatie wijzen (mogelijkheid 2).²⁸

In het West-Friese lexicon vinden we woorden die duidelijk in Friese richting wijzen. De vraag daarbij is dus of deze woorden tot het secundaire lexicon mogen worden gerekend wat in het algemeen wel mag worden aangenomen. Weijnen (1984) geeft een groot aantal voorbeelden, die ik o.a. vanuit Schönfeld (Van Loey 1970, par. XII), Pannekeet 1979 en Van Bree/Versloot 2008 aanvul: *begoffele* (ouder Fri. *biguffelje* 'uitlachen, bespotten') 'beetnemen', *belij(d)* (Fri. *belij*) 'hinder' (in Noord-Holland ook 'aandrang tot ontlasting'), *dage* (Fri. *daegje*) 'steentjes of centen naar een bepaald doel werpen', *dalje* (id. Fries) 'pak slaag (geven)', *deimt* 'landmaat' (id. Fries), *gland* (OFri. *glānd* 'gloeiend') 'gloed, gloeiend zaagsel, waarmee de bakkers stoken', *hiender* (Fri. 'paard') 'oud, mager paard', *hop* (id. Fries) 'inham', *slufster* 'geul' (id. Fries; vgl. Gron. *Slochteren*), *kluft* (id. Fries), 'helling, kleine heuvel', *kruip-in* (Fri. *krûp-yn*) 'ruimte onder een bedstee', *loert* (Fri. *loart*) 'keutel, drol', *mem* (id. Fries) 'moeder', *oerele* (ouder Fri. *oarelje*) 'morrelen, peuteren', *onsjoch* (Fri. *ûnsjoch*) 'onooglijk', *sloech* (Fri. *slûch* 'slaperig, loom') 'klam, klef', *tokkere* (Fri. *tûkerje*) 'voortdurend steken of trekken', *triem* (id. Fries) 'sport van een ladder' (vgl. De Vaan 2010), *twinter* (Fri. id., Kiliaan Fri. *twinter-dier*) 'tweejarig dier', *wapeling* 'heet zeepsop' (OFri. *wapul* 'water'). (In de vorige paragraaf zijn bij de frequentatieven al genoemd: *lingere*, *stroffele* en *wukele*.) Het Wierings heeft *hoelm* (vergelijk ook *De Holm* en *Munnikenholm* in Groningen) 'heuveltje, hoger gelegen eilandje' dat we ook in het Scandinavisch terugvinden. Evenals bij *nes* (zie 7.3.3.) hebben we hier eerder met een Noordwest-Europees kustwoord te maken. De totaalindruk is dat we met de gegeven voorbeelden inderdaad in het (stabiele) secundaire lexicon zitten; verder wijst ook de spreiding in de richting van Friese invloed. Over criterium 4 (oud of vernieuwing) valt weer moeilijk te beslissen.

Sommige woorden hebben een verspreiding ook buiten Noord-Holland en Friesland. Komen ze ook in Groningen en/of Drente voor (wat bijvoorbeeld voor *sloech* geldt), dan is er geen probleem omdat we ook voor deze gewesten een Fries substraat mogen aannemen (zie speciaal voor Drente Van Bree 2002). Soms duikt het woord ook in een ver verwijderd gebied op, bijvoorbeeld *mem*. Weijnen noemt dat woord behalve voor het Zaaans en het Katwijkse ook voor het Zuid-Limburgs. Er is waarschijnlijk geen verband: Weijnen acht het heel goed mogelijk dat een dergelijk

28 Hiervoor kan op het Ingweoons gewezen worden dat we vooral in terrein- en agrarische woorden terugvinden. Echte onafhankelijke evidentie moeten we natuurlijk aan onmiskenbare substraatwerkingen in het heden ontleen.

“lalwoord” op verschillende plaatsen aan nieuwvorming moet worden toegeschreven. Voor Noord-Holland schijnt het woord hem toch sterk in de richting van een Fries substraat te wijzen. Problematisch zijn *begrôtelek* (Fri. *begrutlik*) ‘spijtig’ en *glop* (Fri. *gloppe*) ‘nauwe of open ruimte’. Het eerste woord vind ik in Deunk (1971) voor Winterswijk genoemd, het tweede in de betekenis ‘trekgat’ in Ghijsen (1974) voor Overflakkee, in beide gevallen dus ver naar het zuiden. Toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat het duidelijk noordelijke woorden zijn waarvoor ik Friese invloed niet wil uitsluiten. We moeten ermee rekening houden dat woorden beweeglijke taalelementen zijn die zich gemakkelijk buiten hun eigenlijke gebied uitbreiden.

5.3.2. *Andere betekenissen*

West-Fries en Fries kunnen ook exclusief met elkaar overeenstemmen in de betekenis die aan vergelijkbare, ook in het Zuid-Hollands of Nederlands voorkomende woorden wordt gehecht. Evenals het gebruik dat we bij de affixen genoemd hebben, moet betekenis (als het om subtiele betekenisverschillen gaat) als stabiel worden beschouwd. We moeten echter letten op de speiding (criterium 4: oud of vernieuwing, ligt weer moeilijk.) Vergelijk voor het West-Fries en het Fries *bedare* (Fri. *bedarje*) ‘belanden’, *bestaan* (Fri. *bestean*) ‘aard, natuur’, *ferstelle* ‘uitstellen’ *oppakke* ‘opruimen’, *zuipe* ‘dunne karnemelkse pap’ (Fri. *sûpe*, Kiliaan Fri. *soepen*, Gronings *zoepen*); verder *schuren* ‘schoonmaken’ (bij Bredero; Fri. *skuorje*). Een aardig voorbeeld van buiten het West-Fries is Aalsmeers *wegrake* ‘sterven’ dat in betekenis overeenkomt met het Friese *weireitsje*. Ook *begrôtelijk* zou in dit verband kunnen passen: het wordt in ieder geval in Van Dale voor het Nederlands genoemd in de betekenis ‘te groot’ (gezegd van een som gelds), te duur’.²⁹ Dat ook nu voorzichtigheid geboden is, blijkt uit het woord *aantrekkelijk* dat in het Fries en het West-Fries voorkomt in de betekenis ‘zich de dingen aantrekkelijk’. Deze betekenis ken ik ook van het Zuid-Hollands. Een ander voorbeeld is *al* dat in het Fries en het West-Fries ook ‘wél’ kan betekenen. Dit is echter een oude betekenis die in het Nederlands nog voortleeft in de uitdrukking *al dan niet*.

5.3.3. *Fonologie en fonetiek*

5.3.3.1. *Oud of recent*

Aan het, tamelijk instabiele, fonologische aspect raakten we al in 5.2.2.

29 Misschien wat volksetymologisch zou ik zelf *begrotelijk* kunnen gebruiken voor iets wat niet door de begroting wordt toegelaten.

In het algemeen vertoont het West-Fries de historische klankleer van het Hollands; dit is vanuit de stabiliteitstheorie te begrijpen: klanken (fonemen) zijn opvallend en zullen dus snel in een T2 aangeleerd worden. Er zijn echter verschijnselen die op het Fries wijzen of lijken te wijzen. Wat het laatste betreft, sommige verschijnselen zijn te oud, andere te jong. Ik geef daar in deze paragraaf een aantal voorbeelden van.

Een opmerkelijke bijzonderheid is echter dat we in het West-Fries zoals in het algemeen in het Noord-Hollands nog het oude verschil tussen “gerekte” en “vanouds lange aa” terugvinden: vgl. *water* tegenover *slepe*, *sleipe* (vgl. Fri. *wetter* – *sliepe* eveneens met bewaard verschil). Dit is echter zoals al eerder vermeld een oud verschijnsel, dat dus in strijd met criterium 4 is. Een archaïsme is ook het bewaard gebleven verschil tussen Oudwestgermaanse stemloze of stemhebbende postdentale fricatief. De oude *þ* valt intervocalisch weg terwijl de oude *als d* teruggevonden wordt. Dat geldt (gold) in ieder geval voor het Wierings dat daarin overeenkomt met het Fries (Daan 1957): vgl. *snije* (Fri. id.) met *rijde* (Fri. *ride*) ‘braden’. Als archaïsmen, in ieder geval voor de noordelijke streken waar het ons om te doen is, moeten verder de stemloze *f* en *s* in de Anlaut worden begrepen.³⁰ Archaïsmen zijn ook *ft* in plaats van *cht*, bijv. in *graft* (Fri. *grêft*), *twi-* in plaats van *tu-* en in- of ausloutend *sk* in plaats van *ss* in *twisken* en in de plaatsnaam *Twisk*, en anloutend *sk* in plaats van *sch* in *skool*. Een *w*-loze vorm voor ‘nieuw’, namelijk *nij* (zowel Fries als oud West-Fries; vergelijk *Niedorp*), kan alleen al wegens de geografische spreiding niet als een frisisme beschouwd worden: de vorm is ook noordoostelijk (vgl. twents *niej* en bijvoorbeeld de plaatsnaam *Nijkerk*) en komt zelfs in de Noord-Brabantse plaatsnaam *Nijnsel* voor.

Problematisch is het volgende geval. In het Fries vinden we nogal wat woorden met een *ie* die door rekking uit owgm. **i* verklaard moet worden. Een dergelijke *ie* komt ook in Noord-Holland voor: in *bietje* (Zaan, Huizen), *lienig-an* ‘langzaam aan’ (West-Friesland), *mie* (Huizen), *schiemer* (Huizen, Aalsmeer), *slie* (Huizen), *stieg* (Huizen, misschien ook West-Friesland); *vuul* en *zuven* (Huizen) hebben *uu* door ronding. Wijd verbreid, tot in het oude Vlaardings toe, is *zwiep*, waarvan eveneens een geronde variant: *zwoop*, bekend is. Volgens Heeroma (1935: 83) was er oorspronkelijk in het Hollands bij rekking een gescheiden ontwikkeling

30 Anloutend [χ] voor *g*- moet jong zijn, te jong om in de richting van substraatinvloed te denken. In het Fries zal in de tijd dat deze invloed plaatsvond, [γ] gesproken zijn evenals in het Hollands en het overige Nederlands. Deze uitspraak kan de oudste zijn geweest terwijl de occlusieve uitspraak [g] van het hedendaagse Fries van later tijd is (vgl. Van Bree/Versloot 2008: 142).

van owgm. *ǣ en *ī, hetgeen een interessante parallel met de historische klankleer van het Fries oplevert. De verbreiding van de vormen doet aan een Fries substraat denken ook al komt *zwiep/zwuup* nogal ver naar het zuiden voor. Maar het verschil in rekkingsproduct moet een ouder stadium vertegenwoordigen.

Op Friese substraatinvloed lijkt ook anlautend *gn-* in plaats van *kn-* te wijzen. Het is ook van het Gronings en het Drents bekend, en een dergelijk distributioneel verschijnsel zou wel eens tamelijk stabiel kunnen zijn. Vergelijk WFri. *gnap* (id. Fri.) voor ZHoll./Ndl. *knap* en vergelijk ook *Gnephhoek*, een polder bij Alphen aan den Rijn (maar zie Van Berkel/Samplonius 1989). Het is echter de vraag (zie de etymologische woordenboeken) of we *gn-* als een vernieuwing mogen beschouwen; vormingen met *gn-* en *kn-* kunnen al vanouds naast elkaar bestaan hebben. In Schönfeld (Van Loey 1970, par. XII) worden ook de anlautende *sj-* en *tj-* genoemd, weliswaar met de van voorzichtigheid getuigende opmerking dat deze clusters *in de eerste plaats* Fries zijn. Voor *tj-* geeft hij o.a. als voorbeeld WFri. *tjad* 'kwiek'; gezien de betekenis kan dat heel goed een substraatwoord zijn. Bij woorden als *tjotter* en *tjalk* is men eerder geneigd om aan ontlening aan het Fries te denken. Woorden met *sj-*: *sjokken*, *sjorren*, *sjoelen*,³¹ kenmerken zich door een grote verbreiding wat niet bevorderlijk is voor de gedachte aan een Fries substraat. Eventueel zou *sjoelen* een leenwoord kunnen zijn; het spel kan uit Friesland afkomstig zijn.

Eveneens problematisch is het geval *bedsteed*, met een sjwa-apocope voordat d-syncope kon plaatsvinden. Voorbeelden die ik voor het West-Fries vermeld vond (de opsomming is niet volledig), zijn *arremoed* 'armoede', *bloid* 'blij', *koud* 'koude', *laad* 'lade' en *sneed* 'sneede'. Vergelijk Fri. *bedsteed*, *earmoed*, *bliid*, *laad*, *sneed* (vergelijk ook Fri. *kjeld* 'koude'). Waarschijnlijk gaat het hier om een te recent verschijnsel om aan Friese substraatinvloed te denken. Een verband tussen West-Fries en Fries moet er echter wel zijn: een vroege sjwa-apocope kan in het West-Fries (ruimer Noord-Hollands) begonnen zijn en vandaar, mogelijk (mede) via het Stadsfries dat het verschijnsel ook kent, in het Fries terechtgekomen zijn. Een voorbeeld van een recent verschijnsel is ook de overgang, in een deel van Noord-Holland en een deel van Friesland, van intervocalische *b* in *w* in *hebbe/habbe* > *hewwe/hawwe*. We vinden deze overgang niet in de Hollandse kluchten van de zeventiende eeuw en voor het Fries staat het wel vast dat hij pas voor de achttiende eeuw moet worden aangenomen. Ook hier ligt het voor de hand om aan invloed van het Noord-Hollands,

31 Voor dit woord zie Hoekema (1985) maar ook het EWN onder *sjoelbak*.

mogelijk weer (mede) via het Stadsfries, op het Fries te denken (vgl. Van Bree/Versloot 2008: 151 en 223). Het feit dat de *-ww-* in Friesland grosso modo ten noorden van de lijn Stavoren – Drachten voorkomt, dus in het deel waar de steden liggen (en dat ook naar de zee toegekeerd is), kan dit ondersteunen. Ook de *ie* voor ggm. *ai* in bijv. *bien* ‘been’ lijkt te jong om nog voor Fries door te gaan; de spreiding wijst ook in die richting: in het Middelnederlands kwamen vormen met zo’n *ie* ook voor in Zuid-Brabant, Zuidwest-Vlaanderen en Holland.

Ten slotte moet hier een verschijnsel vermeld worden dat voor het (Oost-)Wierings is geconstateerd (Daan 1950: 1957), namelijk een nog niet geheel voltooide Auslautverscherping (in bijv. *hoovd*). Die wordt ook wel vermeld voor het oudere Fries (Tiersma 1985: 30 voetnoot), het Stadsfries, Ameland en Midsland (Terschelling); zie Van Bree/Versloot 2008: 138 en 223. Bewijzend voor een Fries substraat is dit verschijnsel niet omdat het hier immers om een conservatisme gaat. Uit het feit dat het nog tot voor kort in het Fries en bepaalde dialecten werd teruggevonden, blijkt dat de Auslautverscherping een eeuwen omspannend proces is geweest (zie Van Bree 2003).

5.3.3.2. Relicten

We komen nu toe aan die verschijnselen die wat betreft spreiding wél heel goed in de richting van een Fries substraat kunnen wijzen en die bovendien niet als oud of als te recent kunnen worden beschouwd. We zullen ze vooral in relictwoorden aantreffen, woorden die tot het secundaire lexicon kunnen worden gerekend. In dergelijke woorden kunnen de oude Friese klanken heel goed bewaard gebleven zijn.

Voor Friese klankrelicten zie Schönfeld/Van Loey (1970, par. XII, Daan (1957) en Weijnen 1984). We vinden ze vooral in de toponymie terug.³² Aan Weijnen ontleen ik de volgende (waarschijnlijke) voorbeelden: *Kleipetten(laan)* (bij Rijsburg) met ontrondings-*ě*; *Terbregge* (bij Rotterdam) idem; *Tillebreg* (bij Hillegom) idem en met anlautende *t* uit owgm. **þ*; *ie* uit **āhā* (got. *ahva*) als element in waternamen (*Krommenie* in Noord-Holland, *Wide-Ie* in Friesland),³³ *tjuch* bij *Krommenie* (1665) naast *tioch* bij *Valkenburg* (ZH; 1484), beide met stijgende diftong uit **ě*.³⁴ Een *t-* uit **þ-* vinden we ook in *Houttil*, een straat in Alkmaar, en *Enumatil*, een plaatsnaam in Groningen. Een *tj-*Anlaut heeft ook, buiten

32 Zie Quak (2012) voor de persoonsnamen.

33 Zie voor varianten Van Loey (1970: 31-32).

34 Als betekenis vond ik ‘deel van gemeenschappelijk grondbezit dat telkens onder de gebruikers wordt verdeeld’.

de toponymie, WFri. *tjad* 'kweek' (reeds in de vorige paragraaf vermeld) met *tja* uit Ggm. *eo*, dat verwant is met Got. *Þiuþ* 'het goede' en met Gron. *tsjoud* 'slecht', Fri. *tsjoed* 'slecht'. Voor de beide laatste woorden moeten we dan een merkwaardige betekenisverandering aannemen (ironie?; vgl. Weijnen 1996).

Dat Friese klankrelicten niet tot de toponymie beperkt blijven, blijkt ook uit het element *til(le)* dat de betekenis 'houten brug' gehad moet hebben. Het komt ook als afzonderlijk woord voor: Fri. *tille*, WFri. *til*. De anlautende *t-* treedt in het Fries regelmatig op voor oude *þ-: vergelijk *tinke* en *tanke* voor 'denken' en 'danken' (eng. *to think* en *to thank* nog met de oude medeklinker) en vergelijk voor *til* het verwante ndl. *deel* 'planken vloer' met *d* uit *þ. We worden hier echter weer met het probleem van de geografische spreiding geconfronteerd: de *t-* in kwestie is namelijk ook Scandinavisch (vgl. Deens *tænke* en *takke*). In strikte zin mogen we hier dus niet een frisisme aannemen maar omdat er geen aanwijzingen zijn voor een Fries-Scandinavische eenheid in een bepaalde periode, kunnen we dat toch doen. (Of toch Scandinavische invloed op het Fries aannemen of omgekeerd?) Ook naar het zuiden toe ligt de geografische spreiding moeilijk: een *tilletje* voor 'houten bruggetje' is ook in Utrecht en Zuid-Holland bekend (althans mijzelf van Vlaardingen), en ze ligt zeker moeilijk wanneer we ook *duivetil* en de uitdrukking *op til zijn* (beide ook bekend van de standaardtaal) erbij betrekken. Het is echter onduidelijk of we deze woorden etymologisch met *til/deel* in verband mogen brengen. Er is eerder verband met het werkwoord *tillen*. (Zie o.a. het EWN.) Hoewel de spreiding van *-til(le)* wat aan de ruime kant is, zouden we hier toch wel aan een frisisme kunnen denken. In verband met de anlautende *t-* kan ook de *-tt-* uit de geminaat *-þþ-* genoemd worden in *zwet* 'grens'; in Blok (1959) worden negen Hollandse gemeenten genoemd waar dit voorkomt c.q. voorkwam. (De normale Nederfrankische ontwikkeling levert *-ss-* op: vgl. *smidse*, met analogische *d*, uit Mnl. *smisse*.)

Incidentele voorbeelden van Friese klankrelicten in het Noord-Hollands zijn: *fluus* (Fri. id.) 'vlies' met ronding, *guster* (Fri. weliswaar met anlautende *j*: *juster*) 'gisteren', *laai* 'luw, lauw' (Fri., ook Stadsfries *lij*, vgl. nog Ndl. *lijzijde*).³⁵

Weijnen (1984) geeft ook als voorbeeld *Forschate* (± 930) voor *Voorschoten* (met *ā* uit owgm. *au*); Hier kunnen we eraan twijfelen of we wel met een frisisme te maken hebben: de *ā* in kwestie komt namelijk ook ver naar het zuiden voor. Zo wordt in Schönfeld (Van Loey 1970: 80) o.a. *Vlaanderen* uit < *flaum-ōr 'overstroomd gebied' genoemd. Het Oudengels vertoont echter

35 Voor de etymologie van deze vormen zie de etymologische woordenboeken.

een eigen ontwikkeling, namelijk tot $\bar{e}a$. De tegenstrijdige evidentie kan verzoend worden door aan te nemen dat we hier een Ingweoons (Prefriese) ontwikkeling hebben die haar centrum in het noordelijke kustgebied had. Hierop zou kunnen wijzen dat de $\bar{a}$ -vormen naar het noorden toe lijken toe te nemen (zie de voorbeelden in Gysseling 1962, ook in Gosses 1938).³⁶ De centrale rol van het noordelijke kustgebied zou in verband gebracht kunnen worden met het, tijdelijk grote, rijk van koning Radboud (zevende eeuw) of, zoals Gysseling (1970) doet, met de grote bevolkingsdichtheid van het terpengebied.

Dat de geografische spreiding van groot belang is, blijkt ook uit gevallen met palatalisatie annex assibilisatie als *beseuwe* (Ndl. *bekeeuwen* 'flauwvallen'); *serme* (Ndl. kermen); Tessels *tseen*, Terschellings *sien* 'waterloop' (verwant met Zeeuws *Kortgene*, uitgesproken *Kortjene*); *Beets* in Noord-Holland (verwant met *beek* < Owgm. *baki-), ook de persoonsnaam *Ritsert* (Daan 1957). Dit klankverschijnsel vertoont ook het Engels: *cheese*, *church*; in het Fries ontbreekt het in tegenstelling tot het Engels en het Noord-Hollands (vergelijk voor het Noord-Hollands *Beets*) in de Inlout van *tsiis* en *tsjerke*, laatstgenoemde vorm met *tsj*- maar ook met *-k*-. Het kan Ingweoons genoemd worden maar dan wel met die aantekening dat een deel van het Prefriese dialect daarvan de veranderingen in kwestie niet altijd laat zien.

5.3.3.3. 'Accent'

Het 'accent' waarmee iemand een later aangeleerde taal spreekt, wordt wel als het stabielste taalaspect beschouwd. Onder dit begrip vallen het fonetisch aspect (subtiële uitspraakgewoonten: hoe worden de fonemen, voor zover goed gekozen, precies uitgesproken?) en het prosodische aspect (verschijnselen als klemtoon [*accent* dus in andere zin] en intonatie). Om te beginnen het fonetisch aspect. Het Fries laat in *boade* en *board*, vóór dentaal, een oo-klank horen gevolgd door een 'naslagje': [o.ə]; dat horen we ook in het Stadsfries, dat het ook heeft in *bloat*, met zogeheten vanouds lange oo (Fri. *bleat*). Dit komt overeen met het West-Fries waarvoor Pannekeet voor iedere oo, met welke oorsprong dan ook, een uitspraak noemt die ongeveer overeenkomt met de standaard-oo vóór r. Het naslagje horen we in het Fries (en Stadsfries) ook vóór dentaal maar niet vóór s na *oe* [u.ə], in bijvoorbeeld Fri. en Stadsfries *bloed* en Stadsfries *groen* (Fri. *grien*). Deze lichte diftong wordt voor het West-Fries niet

36 Ook andere voorbeelden bij Gysseling (die zich vooral op plaatsnamen baseert) wijzen vooral in noordelijke richting, onder andere die met $\bar{a}$ uit *ai* of die met palatalisatie en assibilisatie van velairen.

vermeld. Vervolgens het prosodisch aspect. Een opvallend verschijnsel, bekend van het Fries en ook van het Gronings, is de klemtoon op het voorzetsel in combinatie met *mekaar*. Pannekeet (1995: 152) noemt het ook voor het West-Fries.

6. *Continuüm of geen continuüm?*

Bij de toepassing van de criteria zijn we er min of meer stilzwijgend van uitgegaan dat toen de West-Friezen en andere Noord-Hollanders op het Hollands overgingen, er nog sprake was van duidelijk onderscheiden talen of taalvariëteiten (schema 1 mogelijkheid 2) en er dus geen reden is om aan diffusies te denken. Voor het heden en ook voor historische perioden die nog niet ver achter ons liggen, valt iets dergelijks zonder al te veel moeite vast te stellen. Het wordt moeilijker wanneer we in de tijd teruggaan. De Oudfriese en de gelijktijdige Middelnederlandse teksten laten echter zien dat er in de late Middeleeuwen al duidelijke verschillen tussen beide taalvariëteiten waren, al moeten we hierbij wel verdisconteren dat het Middelnederlands dat ons is overgeleverd, vooral Vlaams en Brabants is. (Voor het geval van de Ingweoonse substraatwerking ligt dit minder duidelijk: we bevinden ons dan enige eeuwen terug in de tijd en de betrokken variëteiten kunnen dan nog sterk op elkaar geleken hebben.)

Voor wie de genoemde evidentie niet voldoende vindt, is er nog een ander argument. Bepaalde talige evidentie zou ons ook kunnen helpen. In 5.3.1 hebben we kennis gemaakt met het secundaire lexicon: woorden die gemakkelijk bij substraatwerking worden overgedragen. Treffen we onder de woorden die op taalcontact wijzen, vooral deze woorden aan, dan ligt de gedachte aan een substraat en dus ook aan (min of meer) duidelijk onderscheiden talen of taalvariëteiten binnen een intensieve contactsituatie voor de hand.³⁷ Zoals in de genoemde paragraaf gebleken mag zijn, gaat het bij de Friese woorden in het Noord-Hollands inderdaad duidelijk om het secundaire lexicon. Ook om die reden mogen we een dergelijke contactsituatie aannemen. (Dit geldt evenzeer voor het geval van het Ingweoons: het is juist het secundaire lexicon (agrarische woorden, lokale geografie) dat op een Ingweoons substraat wijst.)

7. *Afsluiting*

Het is gebleken dat er onder die elementen (in de ruimste zin van het woord) in het Noord-Hollands die op een Fries substraat zouden

---

37 Het is ook veelzeggend dat nu juist met dit soort woorden wordt gewerkt wanneer men binnen het Indo-Europees Pre-Indo-Europese substraten probeert vast te stellen.

kunnen wijzen, nogal wat zijn die als zodanig niet bewijskrachtig zijn. Geografisch gezien zijn alleen die elementen bewijskrachtig die behalve in het Fries zelf in het noordelijke kustgebied voorkomen, dus niet verder naar het zuiden en/of in Engeland en evenmin, zoals voor een aantal syntactische verschijnselen geldt, in een groot deel van het continentaal Westgermaanse taalgebied (voor de *t*- uit *þ* die ook in het Scandinavisch voorkomt, zou ik een uitzondering willen maken). We kwamen ook nogal wat verschijnselen tegen die als conservatismen of als te jong moesten worden beschouwd en om die reden niet bewijskrachtig bleken te zijn. Vaak ging het wel om stabiele verschijnselen.

Wat we als bewijskrachtig overhielden, was het volgende: nomen-incorporatie (waarschijnlijk), de constructie *ik ben te opereren geweest*, de verdeling van de flexie-*n* (aangenomen dat het West-Fries oorspronkelijk in alle gevallen met het Fries overeenkwam), de tussen-*s*, het *gebruik* van affixen, woorden die tot het secundaire lexicon behoren, bepaalde betekenisovereenkomsten, een aantal klankrelicten, het zogenaamde naslagje bij de *oo* en de beklemtoning in een groep als *mét mekaar*. Dat is alles bij elkaar nog aardig wat. In tweede instantie kunnen ook die verschijnselen die niet aan het geografische criterium voldoen, tot het Friese substraat gerekend worden: dit substraat heeft dan als intermediair gediend voor verschijnselen die in oorsprong als Ingweoons of als continentaal West-Germaans moeten worden beschouwd. Een dergelijke intermediair-functie heeft het Friese substraat ook voor de conservatismen gehad: dank zij dit substraat heeft het Noord-Hollands oude verschijnselen kunnen bewaren. Maar bewijskracht hebben de beide laatstgenoemde groepen verschijnselen dus niet.

Literatuur

- N.R. Århammar e.a. (red.), *Miscellanea Frisica*. In *nije bondel Fryske stúdzjes* (Assen 1984).
- A. Bammesberger en T. Vennemann (red.), *Languages in prehistoric Europe* (Heidelberg 2003).
- C. C. Berg e.a., *Album Philologicum voor Prof.Dr. Th. Baader* (Nijmegen 1938).
- G. van Berkel en K. Samplonius, *Het plaatsnamenboek. De herkomst en betekenis van Nederlandse plaatsnamen*, 1e druk (Houten 1989) (2e druk 2009).
- D.P. Blok, 'De vestigingsgeschiedenis van Holland en Utrecht in het licht van de plaatsnamen', in: Gysseling en Blok 1959, 13-34.
- G.J. Boekenoogen, *De Zaanse Volkstaal* (Leiden 1897); herdruk met aanvullingen door G.J. Boekenoogen en K. Woudt (Zaandijk 1971).
- C. van Bree, *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands*

(Groningen 1977).

C. van Bree, 'Changes in diminutive formation in the eastern Dutch dialect of Twente', in: Gvozdanović 1997a: 43-178.

C. van Bree, 'Een fries substraat in de drentse woordenschat?', *Acta Neerlandica. Bijdragen tot de neerlandistiek Debrecen* 2 (2002) p. 283-298.

C. van Bree, 'Auslautsverscherping bij de oude grammatici en in de dialecten en het Fries', in: Ruijsendaal, Rutten en Vonk 2003, 351-360.

C. van Bree, *Zuid-Hollands. Hollands tussen IJ en Haringvliet (Taal in stad en land)* (Den Haag 2004).

C. van Bree, 'Substraatwoorden', in: Moerdijk, Van Santen en Tempelaers 2007, 213-224. [Engelse versie: Van Bree 2008, 138-147.]

C. van Bree, 'Substrate words', in: Mooijaart en Van der Wal 2008, 138-147.

C. van Bree, 'Syntactische configuraties in het nederlandse taalgebied', *Neerlandica Wratislaviensia* 17 (2008a) p. 95-118.

C. van Bree en A.P. Versloot m.m.v. R.H. Bremmer Jr, *Oorsprongen van het Stadsfries* (Leeuwarden 2008).

R.H. Bremmer Jr, 'North-Sea Germanic at the cross-roads. The emergence of Frisian and Hollandish', *NOWELE* 54-55 (2008) p. 279-308.

R.H. Bremmer Jr, *An introduction to Old Frisian. History, grammar, reader, glossary* (Amsterdam/Philadelphia 2009).

F. van Coetsem, *Loan phonology and the two transfer types in language contact* (Dordrecht 1988).

J. Daan, *Wieringer land en leven in de taal* (Wieringen 1981); oorspronkelijk dissertatie Universiteit Amsterdam (1950).

J. Daan, 'Betrekkingen tussen het Fries en het Noordhollands', *It Beaken* 19 (1957) p. 197-205.

J. Daan en K. Heeroma, *Zuidhollands* (Amsterdam 1965).

G.H. Deunk, *Woordenboek van het Winterswijkse*, bewerkt door H. Entjes (Groningen 1971).

S. Dyk, *Noun incorporation in Frisian* (Ljouwert 1997).

S. Dyk & R.H. Bremmer Jr, 'In Aldfrysk foarbyld fan nomen-yndorporaasje', *Us Wurk* 56 (2007) p. 135-139.

EWN = M. Philippa e.a. (red.), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, 4 dln. 2003-2009.

C.M. Ghijsen, *Woordenboek der Zeeuwse dialecten*, 4e druk (Den Haag 1974).

J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten*, 2 dln. (Alphen aan den Rijn 1954).

- G. Gosses, 'Ingvaeonomany', in: Berg e.a. 1938, 65-71.
- J. Gvozdanović (red.), *Language change and functional explanations* (Berlin/New York 1997).
- M. Gysseling, 'Het oudste Fries (eerste deel)', *It Beaken* 24 (1962) p. 1-26 [een tweede deel is niet verschenen].
- M. Gysseling, 'De oudste Friese toponymie', *Philologia Frisica anno 1969* (Groningen 1970) p. 41-59.
- M. Gysseling en D.P. Blok (red.), *Studies over de oudste plaatsnamen van Holland en Utrecht* (Amsterdam 1959).
- C.B. van Haeringen, *Netherlandic language research* (Leiden 1960).
- K.H. Heeroma, *Hollandse Dialekstudies. Bijdrage tot de ontwikkelings-geschiedenis van het Algemeen Beschaafd Nederlands* (Groningen/Batavia 1935).
- K.H. Heeroma, 'Het verleden van het Zuidhollands', in: Daan/Heeroma 1965, 32-43.
- K.H. Heeroma, 'Fries en Saksisch in de Nederlanden', *Taal en Tongval* 24 (1972) p. 97-112.
- T. Hoekema, 'Sjoelje, sjouwe', *Us Wurk* 34 (1985) p. 102-105.
- E. Hoekstra, 'Over de implicaties van enkele morfo-syntactische eigenaardigheden in West-Friese dialecten', *Taal en Tongval* 45 (1993) p. 135-154.
- E. Hoekstra, 'Fries substraat in de syntaxis van het West-Fries: oorsprong en implicatie van het onderscheid tussen infinitief en gerundium en hun syntactische distributie', *It Beaken* 74 (2012) p. 151-172.
- J. van der Horst, *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, 2 dln. (Leuven 2008).
- S. Laker, *British Celtic influence on English phonology* (Leiden 2010); dissertatie Universiteit van Leiden.
- H.C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee* (Assen 1955).
- A. van Loey, *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands*, 8e druk (Zutphen 1970).
- G. van der Meer, Bespreking van Pannekeet 1979, *Leuvense Bijdragen* 71 (1982) p. 253-257.
- H.T.J. Miedema, 'Noordzeegermaans en Vroegoudfries. De niet-Friese ingweonismen in Schönfeld's Historische Grammatica', *Leuvense Bijdragen* 60 (1971): 99-104.
- F. Moerdijk, A. van Santen & R. Tempelaers, *Leven met woorden* (Leiden 2007).

- M. Mooijaart en M. van der Wal (red.), *Yesterday's words: contemporary, current and future lexicography* (Newcastele 2008).
- M. Mostert, *In de marge van de beschaving. De geschiedenis van Nederland 0-1100* (Amsterdam 2009).
- J. Pannekeet, *Woordvorming in het hedendaags West-Fries* (Amsterdam 1979).
- J. Pannekeet, *West-Fries Woordenboek* (Wormerveer 1984).
- J. Pannekeet, *Het West-Fries. Inventarisatie van dialectkenmerken* (Wormerveer 1995).
- A. Pauwels, *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*, 2 dln. (Leuven 1953).
- A. Quak, 'Het Friese karakter van Noord-Holland op basis van de oudste persoonsnamen', *It Beaken* 74 (2012) p. 85-99.
- Jaap de Rooij, 'Regionale variatie in het gebruik van *er II*', *Taal en Tongval* 43 (1991) p. 18-46.
- E. Ruijsendaal, G. Rutten en F. Vonk (red.), *Bon jours Neeft, ghoeden dagh Cozijn!* (Münster 2003).
- Schönfeld: zie Van Loey 1970.
- P. Schrijver, 'The Celtic contribution to the development of the early North Sea Germanic vowel system, with special reference to Coastal Dutch', *NOWELE* 53 (1999) p. 3-74.
- Z. Tálasi, *Het Nederlandse prefix ge- in historisch perspectief. 'Ge-+werkwoordsstam'- afleidingen in grammatica's, woordenboeken en teksten* (Leiden 2009); dissertatie Universiteit van Leiden).
- S.G. Thomason en T. Kaufman, *Language contact, creolization, and genetic linguistics* (Berkeley 1988).
- P.M. Tiersma, *Frisian Reference Grammar* (Dordrecht 1985) [2e, aangevulde druk 1999].
- M. de Vaan, 'Another Frisianism in coastal Dutch: *traam, treem, triem* "crossbeam"', *Journal of Germanic Linguistics* 22 (2010) p. 315-335.
- T. Vennemann, 'Languages in prehistoric Europe north of the Alps', in: Bammesberger/Vennemann 2003, 319-332.
- C.L. de Vink, *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee* (Delft 2004); dissertatie Unievrsiteit van Leiden.
- G. de Vogelaer, *De Nederlandse en Friese subjectsmarkeeders: geografie, typologie en diachronie* (Gent 2008).
- O. Vries, 'Neermoormer, Lutjegastmer, Bûtenpostmer, Sleattemer. It *mer*-suffix yn ofliedingen fan plaknammen', *Us Wurk* 49 (2000) p. 121-138.

A. Weijnen, 'Fries in Holland', in: Århammar e.a. 1984, 97-102.

A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek* (Assen 1996) [2e, herziene druk Den Haag, 2003.]

